



ARAP DİLİNDE TA'RİB OLGUSU

Sahip AKTAŞ*
Mustafa KIRKIZ**

Öz

Tarihin akışı içerisinde Arapçanın söz dağarcığında sürekli gelişme ve değişme meydana gelmiştir. Arapçada meydana gelen bu gelişme ve değişme yollarından biri de ta'rîbdir. Bir olgu olarak ta'rîbin varlığı, Cahiliye dönemine kadar uzanmaktadır. Ta'rîbe dair ilmi çalışmalar, hicrî birinci asrın erken dönemlerinden itibaren ortaya çıkmaya başlamış, neredeyse kesintisiz bir şekilde devam etmiş ve geriye zengin bir literatür bırakmıştır. Ancak bu zengin literatüre rağmen ta'rîb kavramının uzlaşa sağlanan bir tanımı ortaya konulamamıştır. Dili koruma refleksleriyle veya Arap dili üzerinde etkisi bakımından önemli görülen eşikler göz önünde bulundurularak yapılan tanımlar, tanım etrafında bir konsensüsün oluşmasının önündeki en önemli engellerden biri olarak dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Literatür, Dil, Kelime, Ta'rîb, Mu'arreb.

The Fact of Ta'rîb in Arab Language

Abstract

Throughout the history, there has been an ongoing change and advance in Arabic vocabulary. One of the ways of these changes in Arabic is Ta'rîb. The essence of the Ta'rîb as a fact dates back to the Ignorance Era. Scholarly studies about Ta'rîb have begun to emerge in the early first century of Hegira and continued almost without interruption, and left a rich literature behind. However, a consensus about the concept of Ta'rîb could not have been put forward despite the rich literature. The definitions which are done with reflex of protecting the language or considering the thresholds seen important in terms of impact on Arab language draw attention as one of the most important obstacles in front of the formation of a consensus.

Keywords: Literature, Language, Word, Arabization, Mu'arreb.

Giriş

Kimi bilginler, “عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا” (Bakara, 2/30) ayetine dayanarak Allah’ın, Adem’e (a.s.) eşyaya isim verme yetisini bahsettiğini ifade etmişlerdir.¹ Söz konusu yetinin kendisinden de çocuklarına geçtiği şeklinde ifade edilmektedir. Çağdaş dilbilim çalışmalarında benzer yorumlara rastlamak mümkündür.² Bu yorumlar dillerin menşei hakkında fikir vermekle birlikte dillerde meydana gelen değişim ve gelişim konusunda da yol göstermektedir. Arapçada tarihin akışı içerisinde gerek sonradan görülmeye başlayan gerekse de anlam değişikliğine uğrayan birtakım kelime ve kavramlar, söz konusu yetinin bir tür yansıması olarak değerlendirilebilir.

Arapçada meydana gelen gelişme veya değişme birkaç yolla ortaya çıkmaktadır. Bunlar: *İştikâk* (kelime türetimi), *en-naklu'l-mecâzi* (kelimelerin mecazi yolla yeni anlamlar kazanması), *naht* (iki veya daha fazla kelimedenden ya da bir cümleden türetilen kelime), *ta’rîb* ve benzeri durumlardır.³

Bu çalışmada Arap dilindeki gelişim ve değişim ifade eden kavramlardan biri olan *ta’rîb* olgusu ele alınacaktır. Arapçanın başka dillerle etkileşimi çerçevesinde değerlendirilebilen *ta’rîb*in geçmişi, Arap edebiyat tarihinin ilk dönemi olarak kabul edilen cahiliye dönemine kadar uzanmaktadır. *Ta’rîb*in ilmi çalışmalara konu edilmesi ise sadru’l-islam olarak ifade edilen edebî dönemle başlamıştır. İslam ilim-kültür havzasındaki birçok ilim gibi *ta’rîb* de Kur’an odaklı bir çalışma olarak ortaya çıkmıştır. *Garibu’l-Kur’an* istilahiyle Ulumu’l-Kur’an çalışmalarında yer alan yabancı kelimelerin Kur’an’da bulunup bulunmadığı tartışması, *ta’rîb* olgusu etrafında yapılan çalışmaların zeminini oluşturmuştur. el-Cevâlîkî’yle birlikte müstakil çalışmalara konu edilmeye başlanan *ta’rîb*, günümüze gelinceye kadar geride zengin edebî bir mirasın bırakıldığı mümbit bir sahaya dönüşmüştür. Ortaya

* Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, e-mail: s-saktas@hotmail.com

** Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, e-mail: mkirkiz@hotmail.com

¹ Bkz. Ebu’l-Feth Osmân b. Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Dâru’l-kutubi’l-misriyye, Mısır, t.y., c. I, s. 40-41; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, Dâru’ş-şurûk, Beyrut, 1982, c. I, s. 57; Kemâl Ahmed Ğuneym, “Âliâtü’t-ta’rîb ve sinâ’atu’l-mustalehâti’l-cedîde”, *İsdârât-u macma’i’l-arabiyye’l-filistinîyi’l-medresi*, S. 1, Gazze, 2014, s. 3.

² Noam Chomsky, *Doğa ve Dil Üzerine*, çev. Ayşe Banu Karadağ, Sözcükler Yay., İstanbul, 2012, s. 113.

³ Gol Muhammed Basel, *el-Mu’arreb ve’d-dahîl fi’l-luğati’l-arabiyye*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, el-Câmi’atu’l-İslâmiyyetu’l-Âlemiyye Külliyyetu’l-Luğati’l-Arabiyye, İslamâbâd, 2002, s. 206; Muhammed b. İbrâhîm el-Hamd, *Fıkhü’l-luğa mefhûmuh-mevdû’âtu’l-kedâyâh*, Dâru’l-huzeyme, Riyâd, 2005, s. 157-281; Vehîbe Lerkaş, *Beyne’t-tercume ve’t-ta’rîb*, Câmi’at-u Muntârâ Külliyyetu’l-âdab ve’l-luğat, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kasentîne, 2008, s. 42-44; Bkz. Abdulkâdir Mustafâ el-Mağribî, *el-İştikâk ve’t-ta’rîb*, Matba’atu’l-hilâl, Mısır, 1908, s. 14-26.

konulan bu zengin edebî mirasa karşın ta'rib kavramı üzerinde ittifak edilen bir tanım yapılmamıştır. Aksine ilk dönemlerden itibaren ta'rib olgusunun kapsam ve tanımına dair farklı fikirler ortaya konulmuş; kavramın içeriğine dair yapılan tartışmalar, tanımlara da yansımıştır.

Bu çalışmada tanım eksenli tartışmaların yanı sıra bu tartışmaların arka planına ışık tutmak amacıyla tarihsel süreç ve ilgili literatüre yer verilecektir. Ayrıca ta'rib işlemi görmüş yabancı kökenli bir kelimeyi tanıma ölçütleri ve yabancı kökenli bir kelimeye ta'rib sürecinde uygulanan işlemler, "yöntemler" başlığı altında ele alınacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

Kavramsal çerçevesi belirlenmeye çalışılan ta'rib, kelime/lafız düzeyinde yapılan dilsel ameliyeyi sınırlı olacaktır.⁴

1.1. Ta'rib/Mu'arreb (مُعَرَّب/تعريب)

1.1.1. Luğâvî Anlam

Ta'rib (تعريب), 'arube (عرب) fiilinin tef'îl (تفعيل) formundan elde edilmiş 'arabe (عرب) fiilinin mastarıdır. Sözlükte açıklamak, hatadan arındırmak, bir kimseye Arapça öğretmek,⁵ Arapçalaştırmak,⁶ Araplaştırmak⁷ gibi anlamlara gelmektedir. *İ'râb* (إعراب) kelimesi de bu anlamlarda kullanılmıştır. Bununla birlikte *İ'râb*, güzel Arapça konuşmak, açık ve net konuşmak anlamlarına da gelmektedir. "تعريب الاسم الأعجمي" ibaresi, Arap olan kimsenin yabancı kökenli bir kelimeyi onların tarzı üzerine telaffuz edip kullanması anlamına gelmektedir.⁸ Bunların türevleri olan *mu'arreb* (مُعَرَّب), *mu'reb* (مُعَرَّب) kelimeleri de Arapçalaşmış⁹ anlamına gelmektedir. Yabancı kökenli de olsa fasîh Arapça konuşan kimse için *reculun mu'rib* (رجل مُعَرَّب)¹⁰ ifadesi kullanılır. *Ta'rib* kelimesinin sözlük anlamı etrafında herhangi bir tartışmanın söz konusu

⁴ Yabancı dilde yazılmış bir eserin Arapçaya tercüme edilmesi, eğitim-öğretim faaliyetlerinin Arapça olarak yürütülmesi vb. olgular da ta'rib kapsamında ele alınıp işlenmiştir. Bkz. Mehdî Sâlih Sultân, *Fî'l-mustalah ve'l-luğati'l-ilm*, Y.y., Bağdad, 2012, s. 97; Muhammed Hasan Abdulazîz, *et-Ta'rib fi'l-kadîm ve'l-hadîs*, Dâru'l-fikri'l-'arabî, Kahire, 1990, s. 267-280.

⁵ Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükrim b. Manzûr el-Efrîkî el-Mısri, *Lisânu'l-'arab*, Dâru'l-fikr, Beyrut, 2008, c. I, s. 429-432.

⁶ el-Hamd, *Fikhu'l-luğa*, s. 157.

⁷ Nasuhi Ünal Karaarslan, "Ta'rib", *DİA*, Ankara, 2003, c. XL, s. 27.

⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, c. I, s. 431.

⁹ Karaarslan, "Ta'rib", *DİA*, c. XL, s. 27.

¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, c. I, s. 429.

olmadığından verilen bilgilerin meramı ifade etmek için yeterli olduğu kanaatindeyiz.

1.1.2. İstilahî Anlam

İstilahta ise *ta'rîb*¹¹ için birçok tanım yapılmıştır. Kavramın muhtevasıyla ilgili oluşan algı farklılıklarına dikkat çekmek için klasik dönem dilcilerinden başlayarak bu konuda yapılmış bazı tanım ve değerlendirmelere yer vermek uygun olacaktır.

1.1.2.1. Klasik Dönem Dilcilerin Yaklaşımı

Sibeveyh, "Başka Dillerden Arapçalaştırılanlar" başlığı altında konuyu ele almış ve şu değerlendirmeyi yapmıştır: "*Bil ki, Araplar kendi alfabesinde yer almayan harfleri barındıran yabancı kökenli kelimeleri (alırken) bu (yabancı) harfleri değiştiriyorlar. Bu işlemi yaparken bazen kendi söz formlarından birine dönüştürerek bazen de kendi söz formlarından herhangi birine dönüştürmeden alıyorlar.*"¹² Tanımını tespit etmeye çalıştığımız kavram için o gün henüz *ta'rîb* ifadesi kullanılmadığı veya müellifin bu ifadeyi tercih etmediği anlaşılmakta, bunun yerine aynı anlamı ifade eden *i'râb* ifadesi kullanılmaktadır. Kavramı tanımlama yerine tasvir etmeyi tercih eden Sibeveyh, onu vakıyyla örtüşecek ve ileride yer verilecek benzer anlamlı kavramları da kısmen¹³ içerecek şekilde tasvir etmektedir.

İbn Cinnî'nin *ta'rîb* lafzını kullanmadan bab adı olarak seçip yer verdiği "*Arap kelimina(nın) kıyaslanan(ölçüsüne vurulan) her şey Arap kelimandandır*" ifadesi altında işlediği örnekler bakılırsa "*mu'arreb*", "*dahîl*" vs. ayırımı yapmaksızın Arap kelimanda kendine yer bulup *i'râb* işlemi gören her şey Arapçalaşmıştır. "*طاب الخشكان*" örneğine yer veren İbn Cinnî, cümledeki Arapça asıllı olmayan "*الخشكان*" kelimesi için, "*Sadece ona i'râb vermenle onu Arap kelamı yaptın*" demektedir.¹⁴ Bu verilerden hareketle İbn Cinnî'nin, sonraları *ta'rîb* ifadesiyle kavramsallaşan olguyu en genel anlamıyla ele aldığını söylemek yerinde olacaktır.

¹¹ *Ta'rîb* ve *mu'arreb* terimleri, aynı mefhum için kullanılan masdar ve ism-i mef'ûl formları olması hasebiyle alıntılanan tanımlarda bu şekilsel farklılıklar göz ardı edilmiştir.

¹² Ebû Bişr Sibeveyh Amr b. Osmân b. Kanber, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetu'l-hâncî/Dâru'r- rufâ'î, Kahire-Riyad, 1982, c. IV, s. 303.

¹³ "Kısmen" ibaresi, *muvelled* kavramı etrafında yapılan farklı mülâhazaları göz önünde bulundurulmasından kullanılmıştır.

¹⁴ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, c. I, s. 357.

İlk defa ta'rîb teriminin ism-i mef'ûl formu olan *el-mu'arreb* lafzını kullanan el-Cevâlikî'dir. O, Kur'an, sünnet, eski Arap şiir ve anlatılarından derlediği kelimelerden "*el-Mu'arreb min kelâmi'l-'acemî 'alâ hurûfi'l-mu'cem*" adlı bir eser kaleme almıştır. Bu eserinde söz konusu kavramı tanımlamamakla birlikte eserinin telif amacına dair kullandığı; "ليعرف الدخيل... الأسماء المعربة في" ibaresi ile aynı mefhumu ifade etmek üzere kullandığı "من الصريح الصرف و تركه على ضربين"¹⁵ onun "dahîl-mu'arreb" kavramlarını eş değer gördüğü anlaşılmaktadır.

Ta'rîble ilgili en kapsayıcı tanım ilk olarak es-Suyûtî'de görülmektedir. O, ta'rîbi; "*Arapların, yabancı bir dilde herhangi bir anlamı ifade etmek üzere vazedilmiş lafzları kullanmasıdır*"¹⁶ şeklinde tanımlamaktadır. Dilbilime dair konulara yer verdiği *el-Muzhir* adlı eseri incelendiğinde onun, "ta'rîb" ve "i'râb" kavramları gibi "mu'arreb" ve "dahîl" kavramlarını da eşdeğer gördüğü anlaşılmaktadır.¹⁷ "Ta'rîb" kavramını; "*ta'rîb, yabancı bir dilden bir lafzın Arapçaya taşınmasıdır*"¹⁸ diye tanımlayan el-Hafâcî ise "i'râb" ifadesinin de aynı şeyi ifade ettiğini, hatta daha meşhur olan kullanımın bu olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde *mu'arreb* kelimelerin kısımlarına yer verirken "mu'arreb" yerine, "dahîl" ifadesini kullanması, onun bu iki kavramı eşanlamlı olarak değerlendirdiğini göstermektedir.¹⁹ Ancak o, aynı mefhumun farklı ifadelerle sunulması olarak gördüğü bu dilsel ameliyenin bunlarla tesmiyesi için "ihticâc asrı"²⁰ şeklinde bir zaman sınırlaması şartını ileri sürmektedir. Çalışmanın *muvelled* başlığı altında bu hususa ayrıca değinilecektir.

Klasik dönem dilcilerin/dilbilimcilerin ta'rîb olgusuna dair söylem ve tanımlarından şu neticeler ortaya çıkmaktadır:

¹⁵ Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed b. el-Hadir el-Cevâlikî, *el-Mu'arreb min kelâmi'l-'acemî 'alâ hurûfi'l-mu'cem*, thk. Abdurrahîm, Dâru'l-kalem, Dımaşk, 1990, s. 91,93.

¹⁶ Abdurrahmân Celâluddîn es-Suyûtî, *el-Muzhir fi 'ulûmi'-luğa ve envâ'ihâ*, Dâru't-turâs, Kahire, 2008, c. I, c. 276.

¹⁷ es-Suyûtî, *el-Muzhir*, c. I, s. 276-277.

¹⁸ Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî, *Şifâu'l-ğalil fî kelâmi'l-'arab mine'd-dahîl*, thk. Muhammed Keşşâs, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut, 1998, s. 33.

¹⁹ el-Hafâcî, *Şifâu'l-ğalil*, s. 44.

²⁰ İhticâc asrı, Arap yarımadasının çöl kesiminde yaşayan Araplar için hicrî 4. asrın yarısına kadar olan müddet kabul edilirken, şehirde yaşayan Araplar için ise hicrî 2. asrın sonuna kadar olan zaman dilimi esas alınmaktadır. Bkz. Ali Abdolvâhid Vâfi, *Fıkhul-luğa*, Nehdat-u Mısır, Kahire, 2004, s. 153. el-Hafâcî'nin metninde "ihticâc asrı" ibaresi geçmemektedir. Ancak *muvelled* kavramını tanımlarken kullandığı "sonrakiler" (Bkz. el-Hafâcî, *Şifâu'l-ğalil*, s. 33) ifadesi ile konunun devamında *muvelled* kimselerin, mu'arreb kelimeler üzerinde yaptıkları işlemlere dair eleştirisinden (el-Hafâcî *Şifâu'l-ğalil*, s. 44-45.) çıkarımla "sonrakiler" ile kastedilenin "muvelledun" olduğu kanaatine ulaşıldı. "İhticâc asrı" ibaresi de "muvelledun" nitelemesinde kullanılan zamansal kayıt olduğundan kullanılan veriye işlevsellik kazandırmak için tarafımızdan tercih edildi.

1. Dilbilimciler, dile dair çeşitli çalışmalarda bulunurken ve karşılaştıkları dil malzemesini tasnife tabi tutarken aynı şeyi ifade etmek üzere farklı kelime veya kavramlar kullanmışlardır.

2. Dilbilimciler, ilk dönemlerde Arapçadaki yabancı kökenli kelimeler için "i'râb" lafzını kullanmışlardır.

3. Daha sonraları ise dilbilimciler, "i'râb" kelimesinin de aynı şeyi ifade ettiğini belirtmekle birlikte "ta'rîb" ve onun türevi olan "mu'arreb" lafızlarını kullanmışlardır.

4. Kimi dilciler de "dahîl" lafzını "mu'arreb" lafzına eşdeğer olarak görüp iki lafzı birbirinin yerine kullanmışlardır.

1.1.2.2. Modern Dönem Dilcilerin Yaklaşımı

Modern dönem dilbilim uzmanı veya bu alanda araştırmalarda bulunan kimselerin *ta'rîb* kavramıyla ilgili tanım ve değerlendirmeleri ise şu şekilde resmedilebilir:

Abdulkâdir el-Mağribî ve Abdülkerîm Halife, "ta'rîb" kavramı için; "*Arapların, yabancı bir dilde herhangi bir anlamı ifade etmek üzere vazedilmiş lafızları kullanmasıdır*"²¹ tanımını yapmışlardır. "Ta'rîb" için herhangi bir tanıma yer vermeyen *el-Mu'cemu'l-vesît* müellifleri "mu'arreb" kavramı için; "*Arapların eksiltme, artırma, kalb yoluyla değiştirdikleri yabancı kökenli lafızlara, mu'arreb denir*"²² şeklinde bir tanıma yer vermişlerdir. Onların *el-Mu'cemu'l-vesît* adlı sözlük çalışmalarının mukaddimesinde yer alan "mu'arreb" tanımı esas alındığında "ta'rîb", "Arapların, zikredilen yollardan biri vasıtasıyla yabancı lafızlarda değişiklik yapma işlemi veya bu yabancı kelimelerin Arapçaya nakli sırasında Arapçanın boyasıyla boyama işlemi" olarak düşünülebilir. Buna benzer bir tanım Kemâl Ahmed Güneym tarafından da yapılmıştır.²³ Modern Arap Dilbiliminin önemli simalarından olan Ali Abdolvâhid Vâfî'nin "dahîl" ile ilgili yaptığı değerlendirmelerden onun "ta'rîb"i, "ister cahiliye dönemine isterse de islamî döneme ait olsun fasih Arapların (ihticâc âsırından olan Arapların) yabancı kökenli kelimeleri kullanımı" olarak gördüğü söylenebilir. Ona göre bu şekilde elde edilen

²¹ el-Mağribî, *el-İştikâk*, s. 36; Abdülkerîm Halife, *el-Luğatu'l-'arabiyye ve't-ta'rîb fî asri'l-hadis, Dâru'l-furkân, Ammân, 1986, s. 226; Benzer yaklaşımlar için bkz. Lerkaş, Beyne't-tercume ve't-ta'rîb, s. 44.*

²² Komisyon, *el-Mu'cemu'l-vesît*, Çağrı Yay., İstanbul, 1989, s. 16.

²³ Güneym kavramı; "*Başka dillerden alınan kelimelerin, Araplarca bilinen bir söz formuna sokulmasıdır*" şeklinde tanımlamıştır. Bkz. Güneym, *Âliâtü't-ta'rîb*, s. 15.

sözcüğe, "mu'arreb" kelime denir.²⁴ Ta'rîb olgusu için es-Suyûtî'nin zikri geçen tanımına yer veren Muhammed b. İbrâhim el-Hamd, "mu'arreb", "ta'rîb", "dahîl" ve "muvelled" lafızlarının bu olgu için kullanılan bilindik kelimeler olduğunu²⁵ belirtmektedir. O, bu yaklaşımıyla söz konusu kelimeler/kavramlar arasında bir ayırım yapmamakla birlikte ta'rîb olgusunu yabancı kökenli kelimelerle sınırlandırmaktadır. Bununla birlikte yorumuna referans olarak kullandığı Vafî'yi de yanlış anladığı anlaşılmaktadır. Zira o, Vâfî'nin üst kavram olarak kullandığı "dahîl" lafzını, zikri geçen diğer lafızlarla eşdeğer görmektedir. Kavramın muhtevasına dair yaşanan kargaşanın en tipik örneğini oluşturan Muhammed Bâsel, *el-Mu'arreb ve'd-dahîl fi'l-luğati'l-'arabiyye* adlı eserinde kavramı tanımlarken birbiriyle çelişen birden fazla tanımda bulunmaktadır. Bu meyanda ilkin; "mu'arreb, yabancı kökenli bir kelimenin Arapçaya kendi lafzıyla aktarımı esnasında Arapçanın boyasıyla boyanmasıdır. Ta'rîb de konuşmayı lahndan/hatadan arındurmaktır."²⁶ ifadelerine yer verirken sonrasında; "Mu'arreb, fasih Arapların ihticâc asırlarında kendi dillerinin cilasını vurduktan ve onun ölçülerine boyun eğdirdikten sonra kullandıkları yabancı kökenli kelimeye denir. Bu yöntemle yabancı bir dilden bir lafzın Arapçaya aktarımı, ta'rîb olarak isimlendirilir"²⁷ ifadelerini kullanmaktadır.

Mehdî Sâlih Sultân, kavrama dair yeni bir tanımda bulunmak yerine önceden yapılmış tanımlardan bir kısmına yer vermektedir. Zikrettiği tanımlar esas alındığında "ta'rîb", "yabancı kökenli bir kelimenin Arapçaya aktarım işlemidir." Aynı şekilde "ta'rîb" yoluyla Arapçaya aktarılan herhangi bir lafız eğer Arapçanın ağız ve söz yapılarına göre değişikliğe tabi tutulmuşsa "mu'arreb"; şayet Arapçanın ağız ve söz yapılarına göre değişikliğe tabi tutulmamışsa "dahîl" vasfını almaktadır.²⁸ Bu yaklaşımda "ta'rîb" kavramı, "mu'arreb" kavramına göre anlamca daha kapsayıcı olmaktadır. Herhangi bir kayıt koymaksızın "ta'rîb" lafzını, "yabancı kökenli bir kelimenin Arapçaya aktarılmasıdır" şeklinde tanımlayan Muhammed Hasan Abdulazîz ise Arapların kendi dillerine ekleyip kullandıkları kelimeye, "mu'arreb" veya "mu'arreb" dediklerini söylemektedir.²⁹

²⁴ Bkz. Vâfî, *Fikhu'l-luğa*, s. 153; Benzer değerlendirmeler için bkz. Sadîk Hasan Hân el-Kannûcî, *Leffu'l-kimât alâ tashîh mâ ista'malethu'l-âmme mine'l-mu'arreb ve'd-dahîl ve'l-muvelled ve'l-ğalât*, el-Matba'atu's-sadîkî, Behûbâl, 1296, s. 3-5.

²⁵ el-Hamd, *Fikhu'l-luğa*, s. 157.

²⁶ Bâsel, *el-Mu'arreb ve'd-dahîl*, s. 16.

²⁷ Bâsel, *el-Mu'arreb ve'd-dahîl*, s. 17.

²⁸ Bkz. Sultân, *Fi'l-mustalah*, s. 97-98.

²⁹ Abdulazîz, *et-Ta'rîb*, s. 47, 246-247.

Buraya kadar verilen bilgilerden ta'rib kavramının farklı şekillerde tanımlandığı ve bu konuda farklı değerlendirmelere yer verildiği hususlarına dikkat çekilmiştir. Bu çerçevede klasik dönemde kavrama dair problem aynı anlam için farklı kelimelerin kullanımıyla sınırlıyken modern dönemde ise aynı anlam için farklı kelimeler kullanmanın yanı sıra kavram için kullanılan kelimelere farklı anlamlar yüklenmeye dönüşmüştür. Böylece modern dönemde kavram eksenindeki problemin yeni boyutunu içerik tartışmaları oluşturmaktadır. Kavramın içerik boyutuyla ilgili oluşan bu yeni problemin iki temel aktörü bulunmaktadır. Bu aktörlerden biri, klasik dilcilerden Şihâbuddîn el-Hafâcî diğeri ise Kahire Dil Kurumudur. Aktörlerden ilki olan el-Hafâcî ile birlikte olgunun kavramsallaştırılması probleminin sınırı, şekli farklılık boyutunu aşarak derinleşmiştir. O, mu'arreb veya dahîl lafızlarıyla ifade edilen "Arapçada kullanılan yabancı kelime" olgusuna "ihticâc asrı" ifadesiyle dile getirdiği zaman kaydını eklemiştir.³⁰ İhticâc asrından sonra Arapçaya giren kelimeler için ise muvelled lafzını kullanmıştır. Onun bu kaydı kavramda içerik bölünmesinin yolunu açmıştır. Modern dönemde dilbilim alanında çalışan Vâfî, Bâsel gibi araştırmacıların tanımlarının, el-Hafâcî'nin bu yaklaşımının etkisinde şekillendiğini söylemek yerinde olacaktır. Aktörlerden ikincisi olan Kahire Dil Kurumunun 1960'da yayımlandığı *el-Mu'cemu'l-vesît* adlı sözlüğün girişinde yer alan "mu'arreb, dahîl, muvelled" lafızlarının tanımları farklılıklar içerdiğinden, klasik dönemde kavrama dair farklı kelimelerle ifade edilen aynı anlam, böylece üç parçaya ayrılmıştır. Filistin Arap Dil Kurumu başkanlığını yapan Ğuneym'in kavram üzerine yaptığı tanımda da Kahire Dil Kurumunun etkisini görmek mümkündür. Zikredilen sözlüğün yazarları, hazırladıkları sözlükte tanımlarını yaptıkları kelime türlerine işaret eden; mu'arreb için "ع", dahîl için "د" ve muvelled için "مو" remizlerini³¹ kullanmışlardır. Esasında onların, zikri geçen sözlüğe remiz yoluyla yansıttıkları bu yaklaşımları genel kabul görmüş olsaydı, Arap dilinin etimoloji, filoloji ve semantik alanında yapılacak çalışmalara katkı sağlamış

³⁰ el-Hafâcî'nin kavram tanımına eklediği bu kayıt, dili koruma refleksiyle böyle bir tercihte bulunduğunu akla getirmektedir. Zira söz konusu asra kadar olan süreçte Arapçaya girmiş olan nispeten az olan kelimeler bir yönüyle Arapçayla bütünleşmişti. İslam devletinin fetihlerle birlikte sınırlarının genişlemesi sonucu Arapların birçok dil ve kültürle ihtilâti, dilciler arasında Arapçayı korumaya yönelik "dilde lahn" gibi yeni tartışma alanları oluşturmuştur. (Bkz. Muhammed Abdullah b. et-Temîn, *el-Lahnu'l-luğavî ve âsâruh fi'l-fikh ve'l-luğa*, Dâiretu'ş-şuûni'l-islâmiyye ve'l-'ameli'l-hayrî, Dubai, 2012, s. 35-51; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târihu'l-edebi'l-'arabî*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 2004, s. 154.) Bu tartışmalar beraberinde fasih Arapçayı tespiti yönelik koşulları belirleme ihtiyacını doğurtmuştur. İşte ihticâc asrı kaydı bu sürecin neticesinde karşımıza çıkan bir kavramdır.

³¹ *el-Mu'cemu'l-vesît*, s. 16.

olacaktı. Zira bu üçlü tasnif, sözlüklerde geçen herhangi bir kelimenin hem kökeni, hem süreç içerisinde kazandığı anlam veya anlamlar konusunda fikir verme gibi önemli bir rol üstlenmiş olacaktı. Modern dönemdeki bu iki yeni tutumun yanı sıra klasik dönem dilcilerin çizgisinde devam eden el-Mağribî, Halife ve el-Hamd gibi dilbilim alanında telif çalışması bulunan kimselerin tercihleri, söz konusu olgu için yapılan tanımlardaki farklılığın bir başka nedeni olarak görünmektedir.

1.1.3. Ta'rîbin Paydaşları

Burada "ta'rîbin paydaşları" ifadesiyle kimi dilcilerin "ta'rîb" kavramıyla aynı paralellikte gördüğü, kimi dilcilerin de birbirlerinden farklı kavramlar olarak değerlendirdiği veya aralarında bazı farklı yönlerin bulunduğunu kabul ettikleri kavramlar ele alınacaktır.

1.1.3.1. Dahîl (دخيل)

Dahale (دخل) kök harflerinden türetilen *dahîl* (دخيل) ise bu kök harflerinin, sıfat-ı müşebbehe formudur. Kendi ailesi dışındaki bir aileye intisap eden kimse için "فلان دخيل في بني فلان" denir. Ev sahibini ziyaret etmek üzere yanına giren misafire "dahîl" denir. "Dahîl" kelimesi; bir kimsenin her işine karışan, dost, sırdaş, sevgi, misafir, Arap kelimelerinden olmadığı halde ona eklenen şey gibi anlamlarda³² kullanılmaktadır.

Sultân ve *el-Mu'cemu'l-vesît* müellifleri dahîl kavramını; "değişmeksizin Arapçaya giren yabancı lafız"³³ olarak tanımlamışlardır. Vâfi ise dahîl kavramını tüm ta'rîb işlemleri için üst kavram olarak kullanmaktadır. Kavramı; *ed-dahîlu'l-ecnebî*,³⁴ *ed-dahîlu'l-menkûl*,³⁵ *ed-dahîlu'l-muharref*,³⁶ *ed-dahîlu'l-muhtera*³⁷ şeklinde dört gruba ayırmaktadır.³⁸

³² İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, c. IV, s. 525-527.

³³ *el-Mu'cemu'l-vesît*, s. 16; Sultân, *Fil'-mustalah*, s. 97.

³⁴ Arapçaya aktarılan yabancı kökenli kelime. Bu tanım el-Mağribî'nin *dahîl* kavramı tanımıyla örtüşmektedir. Bkz. el-Mağribî, *el-İştikâk*, s. 36.

³⁵ Arapça kökenli bir kelimedenden herkesçe bilinen veya sadece belli kesim tarafından bilinen bir anlam üzere kıyas yoluyla türetilen kelime.

³⁶ Arapça kökenli bir kelimenin ya ses yapısında ya da manasında yapılan bir tahrif sonucu elde edilip halk dilinde veya gündelik dilde kullanılan kelime

³⁷ Ne Arapça bir kökene sahip ne de başka yabancı bir dilde karşılığı olan kelime.

³⁸ Vâfi, *Fikhu'l-luġa*, s. 153-160.

1.1.3.2. Tevlîd/Muvelled (مَوْلِد/التوليد)

Veled (ولد) fiilinin "tef'îl" (تفعيل) babının mastar şekli olan *tevlîd* (توليد), yetiştirme, terbiye etme, doğurtma gibi anlamlara gelmektedir. *Muvelled* (مَوْلِد) ise tef'îl babına aktarılan bu fiilin ism-i mef'ûl şeklidir. Her şeyin yenisi, Arapların içinde doğup onların çocuklarıyla birlikte yetişen, melez, Arapça bir kökten sonradan türetilen kelime, sahte³⁹ ve benzeri anlamlar içermektedir.

el-Hafâcî'nin; "*sonrakilerin, Arapçalaştırdıkları yabancı kökenli kelimeler, muvelled olarak kabul edilir*"⁴⁰ ifadesinden yola çıkarak *tevlîd*, "sonrakilerin (muvelled kabul edilen kimselerin/ihticâc asrından sonraki dönemlerde gelenlerin) yabancı kökenli kelimeleri Arapçalaştırma ameliyesi" olarak tanımlanabilir. Benzer yaklaşımı, el-Kanûcî ile modern dönem Arap dilbiliminin öncülerinden Vâfi de görmek mümkündür.⁴¹ *el-Mu'cemu'l-vesît* müellifleri, *muvelled* kavramını; "*Arapların geçmişte; rivayet asrından sonra kullandıkları Arapça lafız*"⁴² olarak tanımlamışlardır. Onların bu tanımı, el-Hafâcî'nin tanımında zaman kaydını kullanması yönüyle denkleştirken; "yabancı kökenli kelimeler" kaydını kullanmasıyla da ayrışmaktadır. Bâsel ise kavramı; "*muvelled, Arapça kökenli olup daha sonra kullanımda değişikliğe uğrayan veya rivayet asrından sonra insanların kullanmaya başladığı Arapça lafza denir*" olarak tanımlamaktadır. Onun bu tanımı el-Hafâcî'nin tanımıyla örtüşmektedir. Ancak o, kavramına el-Hafâcî gibi başlangıç noktası tayin ettiği gibi kavramı için ondan farklı olarak bitiş noktası da eklemiştir. Yani kavramının zaman olarak kapsamını, rivayet asrının (ihticâc asrının) bitimiyle başlatıp Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'daki döneminin başlangıcıyla (1805) bitirmektedir.⁴³

2. Tarihsel Süreç ve Literatür

2.1. Klasik Dönem

Arap edebiyat tarihinde ilk olarak "Garîbu'l-Kur'ân" tartışmalarıyla kendine yer bulan ta'rîb veya mu'arreb olgusunun geçmişi cahiliye dönemine kadar uzanmaktadır. Cahiliye dönemi şairlerinden olan 'Adiyy b. Zeyd ile el-

³⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, c. II, s. 346-347.

⁴⁰ el-Hafâcî, *Şifâu'l-ğalîl*, s. 33.

⁴¹ el-Kannûcî, *Leffu'l-kimât*, s. 3-5; Vâfi, *Fıkhul-luğâ*, s. 153.

⁴² *el-Mu'cemu'l-vesît*, s. 16; Benzer bir yaklaşım için bkz. Soner Gündüzöz, *Arapçanın Söz Varlığı*, Grafiker Yay., Ankara, 2015, s. 120.

⁴³ Bâsel, *el-Mu'arreb ve'd-dahîl*, s. 27-29. Aynı yerde Abdussabûr Şâhî'nin zikredilen tarihten sonra türetilen kelimeler için "muhtes" ifadesini kullandığı belirtilmektedir. "Muhtes" kavramı için benzer bir nitelemde *el-Mu'cemu'l-vesît* müellifleri ve el-Mağribî tarafından yapılmıştır. Bkz. *el-Mu'cemu'l-vesît*, s. 16; el-Mağribî, *el-İştikâk*, s. 116.

A'şâ şiirlerinde geçen "كنيسة، قنديل، طنبور، بنفسج" kelimeleri⁴⁴ bu bağlamda örnek verilen en eski bulgulardandır.

Cahiliye dönemi şiiri günümüze ulaşan Arap dilinin en eski yazın malzemesindedir. Bu yazın malzemesi incelendiğinde Arapçanın konuşulduğu coğrafya etrafında bulunan Farsça, Rumca, Yunanca, Süryanice, Aramice, Habeşçe gibi diğer dillere ait söz dağarcığı türünden dilsel malzemeye rastlamak mümkündür. el-Mutellemis, Tarafe, Amr b. Kulsûm, Evs b. Hucr, en-Nâbiğa ez-Zubyânî, 'Adiyy b. Zeyd, el-A'şâ, İmru'u'l-Kays gibi birçok cahiliye dönemi şairinin Irak, Necd, Filistin, Hîre, Ğassân, Benû Hufne, Rûm, Fars gibi civardaki ülke ve krallıkları ziyaret etmeleri, buralarda bir müddet yaşamaları ve resmi görevlerde bulunmaları onların söz dağarcıklarına yeni kelimelerin girmesine ve dolayısıyla kelimelerin onların şiirlerinde yer almasına sebep olmuştur.⁴⁵ Böylece cahiliye dönemi, yabancı kökenli kelimelerin Arapçaya girip Arapçalaşması sürecinin ilk halkasını oluşturmuştur.

Arap diline kaynaklık eden en önemli yazılı materyallerden olan Kur'ân metni ve hadis külliyatında bu alanlarda yapılan çalışmalarda "garip" olarak ifade edilen yabancı kökenli kelimeler bulunmaktadır.⁴⁶ Hadislerin manen rivayet edilebilmesi⁴⁷ ve hadis literatüründe eser veya haber diye tabir edilen rivayet malzemesi⁴⁸, bize hadis kaynaklarında yer alan yabancı kökenli kelimelerden bazılarının sahabe ve tabiinin tercihleri doğrultusunda olabileceğini makul kılmaktadır. Bu varsayımdan hareketle Sadru'l-İslâm olarak nitelenen hicrî ilk asırda ta'rîb olgusu veya işleminin devam ettiği söylenebilir.

Dört halife döneminden başlayarak İslam devletinin sınırları Arap yarım adasının dışına taşması, Çin'den batıda Endülüs'e kadar geniş bir coğrafyaya uzanması⁴⁹, beraberinde Arap toplumunun birçok kültür ve medeniyetle karışmasına neden olmuştur. Bu durum Arapların bu geniş coğrafyadaki hakim kültürlerin bilim, kültür ve medeniyeti ile yüzleşmeleri gereğini doğurmuştur. Bu gereklilik ve realitenin zaman içerisinde doğal olarak doğurduğu bir sonuç da Arapçaya yeni birçok kelimenin girmesi

⁴⁴ Detaylı bilgi için bkz. Abdulazîz, *et-Ta'rîb*, s. 37-39.

⁴⁵ Bkz. Abdulazîz, *et-Ta'rîb*, s. 25-27.

⁴⁶ Abdulazîz, *et-Ta'rîb*, s. 39-45; el-Mağribî, *el-İştikâk*, s. 71-76.

⁴⁷ Muhammed b. Sa'd b. Mun'î, *et-Tabakâtu'l-kubrâ*, thk. Ali Muhammed 'Umer, Mektebetu'l-hancı, Kahire, 2001, c. IX, s. 159; Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, İFAV Yay., İstanbul, 2013, s. 91.

⁴⁸ Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 42-44.

⁴⁹ Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Arap", DİA, Ankara, 2003, c. III, s. 274-275.

olmuştur. Abbasîler döneminde hız kazanan tercüme faaliyeti ise ta'rib faaliyetine daha fazla ivme kazandırmıştır. Abbasîlerin ilk dönemlerine kadar olan tarihsel süreçte özellikle Farsça ve Yunancanın Arapçaya söz dağarcığı düzeyinde yoğun etkisi gözlemlenirken Türklerin Araplar üzerindeki nüfuzunun iyice hissedildiği Abbasîlerin son dönemlerinden başlayarak batının Araplar üzerinde etkisinin görülmeye başlandığı modern döneme kadarki süreçte Türkçenin Arapçaya etkisinden⁵⁰ söz etmek mümkündür.

Ta'rib olgusunun, ilmî etütlere konu edilen bir vakia olarak çok erken dönemde; Kur'ân'ın nüzulünün tamamlanması ve Peygamber (s.a.v.) vefatı sonrasında sahabeler arasında "garib" lafız çerçevesinde inceleme veya sorgulama konusu yapılmasıyla çıkmaktadır. Bu olgu, daha sonraları mu'arreb kelimelerin Kur'ân'da var olup olmadığı tartışmalarına sahne olmuştur. Bu tartışmada Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), Mücahid b. Cebr (ö. 103/721), İkrime el-Berberî (ö. 105/723) gibi önemli simalar Kur'ân'da mu'arreb kelimelerin varlığına dair Kur'ân'da geçen kelimelerden örnekler getirerek olumlu bir anlayış benimsemişlerdir.⁵¹ İmam eş-Şafi'î (ö. 204/820), Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö.210/825), Taberî (ö. 310/922) gibi önemli simalar ise "Eğer onu yabancı bir dilden Kur'ân yapsaydık ayetlerinin tafsilatlı bir şekilde açıklanması gerekmez miydi? Arap olana yabancı bir dilden Kur'ân olur mu? diyeceklerdi" (Fussilet, 41-44) ayeti ile Kur'ân'ın Arapça indirildiğini ifade eden (Yusuf, 12/2; eş-Şûrâ, 42/7) ayetlerini delil getirerek Kur'ân'da mu'arreb kelimelerin olamayacağını ifade etmişlerdir.⁵² Esasını vakia-nass döngüsünün oluşturduğu bu tartışma zamanla çok değerli meyveler vermiş, Arap edebiyatında "Garibu'l-Kur'ân" konusu içinde gerek müstakil gerekse de bölüm başlığı şeklinde geçmişten günümüze neredeyse kesintisiz bir şekilde sürdürülmüştür. Bu çerçevede kaleme alınan eserlerden ilki Abdullah b. Abbâs'a nispet edilen *el-Luğât fi'l-Kur'ân*⁵³/*Garibu'l-Kur'ân*⁵⁴ adlı eserdir. Sonraki dönemlerde ise Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö.210/825)'nın, Ebû 'Ubeyd el-Kasım b. Sellâm (ö.223/837)'in, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim b. Kuteybe ed-Dineverî

⁵⁰ Gündüzöz, *Arapçanın Söz Varlığı*, s. 132.

⁵¹ Karaarslan, "Ta'rib", *DİA*, c. XL, s. 27.

⁵² Bkz. Abdulazîz, *et-Ta rib*, s. 39-40; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, TDV Yay., Ankara, 2012, s. 153; Gündüzöz, *Arapçanın Söz Varlığı*, s. 133.

⁵³ Karaarslan, "Ta'rib", *DİA*, c. XL, s. 26.

⁵⁴ Mehmet Yavuz, "Mu'arreb Kelimelere Dair Yazılan Eserler Sözlükler", *Nüsha Dergisi*, S. 2, 2001, s. 1; Gündüzöz de ona ait herhangi bir eser adını belirtmeden Kur'ân'da mu'arreb kelimelere dair ilk çalışmanın onunla başladığını belirtir. Bkz. Gündüzöz, *Arapçanın Söz Varlığı*, s. 132.

(ö.276/889)'nin *Garîbu'l-Kur'ân* adıyla eserler⁵⁵ kaleme aldıkları görülmektedir. Kur'ân merkezli başlayan bu faaliyet zamanla hadis, nahiv, dilbilim alanlarında yapılan çalışmalara da yansımıştır. Hadis alanında Ebû 'Ubeyde'nin *Garîbu'l-Kur'ân* adlı eseri bunun ilk örneğini⁵⁶ teşkil etmektedir. Ancak burada şunu belirtmekte fayda vardır: Kur'ân ve hadis merkezli "garîb" lafzı izafeli ele alınan eserlerde amaç garîb lafız olarak değerlendirilen hem lehçe kaynaklı hem de yabancı kökenli tüm kelimeleri ele alıp incelemektir.

Böyle bir zeminde neşet eden ta'rîb veya mu'arreb temalı çalışmalar, çeşitli dil alanlarında da görülmeye başlamıştır. İlk süreçte dil ve dilbilim alanlarında eser veren müellifler kitaplarında bu olguyu bab başlığı altında tanımlamak yerine tasvir etmekle yetinmişlerdir. Sibeveyh, *el-Kitâb* adlı eserinde bu olgu için i'râb ifadesini kullanırken tasvir yoluyla mu'arreb bir kelimenin kavramsal çerçevesini çizip bunun örneklerine⁵⁷ yer vermektedir. İbn Cinnî, *el-Hasâis* adlı eserinde "فكل ما قيس على كلامهم فهو من كلامهم": *Onların sözlerine kıyas edilen her şey, onların sözlerindedir.*" ibaresiyle bu konuya ışık tutup çeşitli örnekler sunmaktadır.⁵⁸ İbn Fâris, *es-Sâhibî fî fikhî'l-luğati'l-'arabiyye ve mesâilihâ ve suneni'l-'arab fî kelâmihâ* adlı eserinde "Kur'ân'ın kendisiyle indiği dil" başlığıyla konuya Kur'ân'da yabancı kelimenin bulunup bulunmadığı tartışmasına temas etmekte, birazdan yer verilecek el-Cevâlîkî'nin tutumuna benzer bir tutum⁵⁹ sergilemektedir. Araştırmaya konu ettiğimiz olguyu karşılayan isimle bu alanda ilk defa müstakil eser veren el-Cevâlîkî, *el-Mu'arreb min kelâmi'l-'acemî 'alâ hurûfi'l-mu'cem* adlı eserinde bu olgunun ilişkili olduğu kavramları bir arada ve birbirinin yerine kullanmaktadır. O, aynı zamanda sözü edilen "Garîbu'l-Kur'ân" çalışmalarının en hararetli meselesine orta yol bulma gayretine girmektedir. Bu bağlamda el-Cevâlîkî, Kur'ân'da tartışmaya konu edilen kelimelerin asıl itibarıyla yabancı kelimeler olduğunu ancak onun nüzulünden çok önce Arapçaya girip tam anlamıyla Arapçalaştıkları için hal itibarıyla bunların artık yabancı kelimeler olmadığını⁶⁰ belirterek makul bir tutum sergilemektedir. es-Suyûtî, dilbilime dair *el-Muzhir fî 'ulûmi'l-luğa ve envâ'ihâ* adlı eserinde ilk defa bu kavram için tam bir tanıma⁶¹ yer vermektedir. el-Hafâcî ise bu konuya tahsis ettiği *Şifâu'l-*

⁵⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 152-157.

⁵⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 156.

⁵⁷ Sibeveyh, *el-Kitâb*, c. IV, s. 303.

⁵⁸ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, c. I, s. 357.

⁵⁹ Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *es-Sâhibî fî fikhî'l-luğati'l-'arabiyye ve mesâilihâ ve suneni'l-'arab fî kelâmihâ*, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut, 1997, s. 32-33.

⁶⁰ el-Cevâlîkî, *el-Mu'arreb*, s. 91-92.

⁶¹ es-Suyûtî, *el-Muzhir*, c. I, s. 276.

ğalîl fîmâ fî kelâmî'l-'arab mine'd-dahîl adlı eserinde kavramı tanımlarken "ihticâc asrı" kaydını⁶² kullanarak kavramsal ayrışmanın ve modern dönemde oluşacak kavram kargaşasının önünü açmıştır.

Kavram bazında resmetmeye çalışılan klasik dönemde bu olgu etrafında düşünce dünyamıza katkı sunan daha birçok eser kaleme alınmıştır. Bunlardan bazılarını şunlardır:

Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 223/838) *Garîbu'l-musannef*

el-Câhız (ö.255/869) *el-Beyân ve't-tebyîn*

İbn Kuteybe (ö.276/889) *Edebu'l-kâtib*

İbn Dureyd (ö.321/933) *Cemheretu'l-luga*

Ebû Muhammed Abdullah b. Berrî (582/1187) *Haşiyet-u İbn Berrî 'alâ*

Mu'arreb

Muhammed el-Uzrî (ö. 820/1417) *et-Tezyîl ve't-tekmîl lima'stu'mile mine'l-lafzi'd-dahîl*

Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (ö. 911/1505) *el-Muhezzeb fîmâ vaka'a fî'l-Kur'ân mine'l-mu'arreb*

İbn Kemal (940/1533) *Risâle fî tahkîk ta'rîbi'l-kelîmeti'l-'acemiyye*

Antakyalı Mustafa Remzî (ö. 1100/1689) *Nufûzu'l-lisân ve 'ukûdu'l-hisân*⁶³

2.2. Modern Dönem

Fransızların 1798'de Mısır'ı işgal etmesiyle Osmanlı devletinin hâkimiyetinde bulunan Arap coğrafyası yavaş yavaş Osmanlı devletinden koparılmaya başlanmıştır. 20. yüzyılın başlarında Arap coğrafyasının birçok yerinde batılı devletlerin siyasî varlığı hissedilir olmuştur.⁶⁴ Batılı devletlerin Arap topraklarındaki varlıkları, onlara birçok yönden etkide bulunmalarına yol açmıştır. Buralardan bir taraftan İngiltere, Fransa gibi farklı batı ülkelerine öğrenci heyetleri gönderilirken öte yandan Arap topraklarında batı tarzı kurumlar inşa ediliyordu.⁶⁵ Eğitim-öğretim yaygınlaştırılırken öğrenim dili kimi zaman Suriye'de olduğu gibi Fransızca, Mısır'da olduğu gibi İngilizce olabiliyordu veya herhangi bir batı dili Arapçayla birlikte toplumsal hayatta

⁶² el-Hafâci, *Şifâu'l-ğalîl*, s. 33.

⁶³ Daha fazla eser ve bunlara dair tanıtıcı bilgiler için bkz. Yavuz, *Mu'arreb Kelimelere Dair Yazılan Eserler Sözlükler*, s. 1-6.

⁶⁴ Bkz. Yıldız, "Arap", *DİA*, c. III, s. 275-276.

⁶⁵ Bkz. Sahip Aktaş, *Arap Edebiyatında Makale ve Temaları ('Abbâs Mahmûd el-'Akkâd Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bingöl, 2015, s. 33-34.

önemli bir rol alabiliyordu.⁶⁶ Bu realite karşımıza Arapçaya batı menşeli farklı dillere ait yeni birçok kelimenin aktarımını; ta'rib olgusunun yeni versiyonlarını çıkarıyordu. Üstelik batı medeniyetinin bilim ve teknolojiye kat ettiği mesafe, Arap toplumlarını kendine hayran bıraktırmanın ötesinde onları bu medeniyetin ürünü olan modern bilimleri ve icatlarını kendi toplumlarına transfer etmeye muhtaç bırakıyordu. Bu durumda Arapçaya yeni birçok bilimsel kavramın ve söz konusu bilimsel gelişmenin mahsulü olan yeni birçok eşya adının Arapçaya aktarımına ivme kazandırılıyordu.⁶⁷ Böylece Arap toplumu Abbasiler döneminde hâkim konumda iken "Beytü'l-hikme" ile gönüllü olarak başlattıkları kapsamlı ta'rib faaliyetinin bir benzerine modern dönemde kısmen mahkûm pozisyonunda bir parça zorunlu olarak girişmiş⁶⁸ oluyordu.

Bu süreçte Arapçanın söz varlığı üzerinde özellikle Fransızca ve İngilizcenin etkisi kayda değerdir.⁶⁹ Arapçanın söz varlığı üzerindeki bu yeni dalganın adeta yıkıcı etkisi Arap toplumunun iç dinamiklerini harekete geçirmiş, Arap toplumundan bireysel ve kurumsal reflekslerin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Rifâ'a et-Tahtâvî (ö.1872), Ahmed Fâris Şidyâk (ö. 1887), Corcî Zeydân (ö. 1914), İbrâhîm el-Yâzîcî (ö. 1906), Anistas Mârî el-Kermelî (ö. 1947)⁷⁰ gibi simaların değerli çalışmaları bu reflekslerin bireysel yönünü temsil ederken kimi Arap ülkelerinde kurulan dil kurumları, bu reflekslerin kurumsal yönünü temsil etmektedir. İlk olarak 1919 kurulup 1928 de resmi hüviyete bürünen Suriye Dil Kurumu (*el-Mecma'u'l-İlmiyyu'l-'Arabî*), bu kurumsal faaliyetlerin öncüsü olmuştur. Sonrasında sırasıyla 1932'da Kahire Dil Kurumu (*Mecma'u'l-Lugati'l-'Arabiyye*), 1947'de Irak Dil Kurumu (*Mecma'u'l-İlmiyyu'l-'Irakî*), 1976'da Ürdün Dil Kurumu (*Mecma'u'l-Lugati'l-'Arabiyyeti'l-Urdunî*) ve 1961'de Fas Dil Kurumu (*Mekteb-u Tensîki't-Ta'rib*)⁷¹ bu kurumsal faaliyetleri temsil eden en önemli kurumlardır. Ancak bu kurumların, günümüz itibarıyla rollerini üstlenmede yetersiz kaldıkları veya büyük ölçüde pasif duruma düştükleri belirtilmektedir.

Toplumsal bir realite olarak kendisini bu şekilde hissettiren ta'rib olgusu, çeşitli açılardan bilimsel çalışmalara konu edilmiş, hâlâ devam

⁶⁶ Bkz. Karaarslan, "Ta'rib", DİA, c. XL, s. 27-28.

⁶⁷ Bkz. Nihad M. Çetin, "Arap", DİA, Ankara, 2003, c. III, s. 285.

⁶⁸ Bkz. Halife, *el-Luğatu'l-'arabiyye*, s. 47-50.

⁶⁹ Bu durumun günümüzde de hâlâ etkin bir problem olarak varlığını sürdürdüğüne dair Bkz. Sultân, *Fi'l-mustalah*, s. 139-140.

⁷⁰ Gündüzöz, *Arapçanın Söz Varlığı*, s. 273.

⁷¹ Gündüzöz, *Arapçanın Söz Varlığı*, s. 275-280; Halife, *el-Luğatu'l-'arabiyye*, s. 50-51.

etmekte olan tartışmalara neden olmuştur. Kahire Dil Kurumu'nun 1932 tarihli; "Kurum zaruret halinde bazı yabancı kökenli lafızları Arapların ta'rîb olgusunda takip ettikleri metotla almak üzere kullanmayı uygun görüyor" kararında olduğu gibi ta'rîbin çerçevesi belirlenmeye çalışılmışsa da farklı yönelimlerin⁷² veya çizilen çerçevenin esnekliği sonucu ya da farklı şekillerde yorumlanmasının etkisinden olsa gerek bu tartışmalar son bulmamıştır. Zira el-Kermelî, karardaki "zaruret halinde" ibaresini sınırlandırıcı bulup onun kaldırılmasını uygun görmüştür.⁷³ Güneym, bu kaydı Arapçaya yabancı kelimelerin geçişinin tamamen önüne geçmemesinden yeterli görmemiştir.⁷⁴ el-Mağribî ise dili canlı kılan etkenlerden biri olarak değerlendirdiği ta'rîbin, söz konusu kararda kapsamını geniş tutacak "ta'rîb kıyasîdir" benzeri bir ibarenin eklenmesine taraf olmuştur.⁷⁵ Birtakım tartışmaların yaşandığı bu hararetili zeminde birçok eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerin bir kısmı müelliflerinin ta'rîbe dair yaklaşımlarını ortaya koymak üzere kaleme alınmışken bir kısmı da müelliflerince özellikle bilimsel terminolojide oluşan boşluğu gidermek üzere kaleme alınmıştır. Böylece modern dönemde bilim ve teknolojideki gelişmelerle ortaya çıkan yeni eşya ve kavram isimlerinin Arapça açısından oluşan eksiklikleri giderilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda da konuyla alakalı olarak geniş bir literatür meydana gelmiştir. Bunlardan bir kısmı şunlardır:

Reşîd 'Atiyye (1316/1898) *ed-Delîl ilâ murâdifi'l-'ammî ve'd-dahîl*

Tâhîr b. Salih ed-Dimeşki (1337/1919) *et-Takrîb li usûli't-ta'rîb*

Ahmed 'Îsâ (1365/1946) *et-Tehzîb fî usûli't-ta'rîb*⁷⁶

Muhammed Behçet el-Baytâr, *el-İştikâk ve't-ta'rîb*

Muhyiddîn Mehmed Munşî, *Risâle fî't-ta'rîb*

Şukrî Faysal, *'Avâ'ik fî tarîki't-ta'rîb*

Tâhîr el-Cezâirî, *et-Takrîb li usûli't-ta'rîb*⁷⁷

Muhammed Deyyâb, *Mu'cemu'l-elfâzi'l-hadîse*

Muhammed ed-Desûkî, *Tehzîbu'l-elfâzi'l-âmiyye*

Muhammed Şeref, *Mu'cem incilîzî 'arabî fî'l-'ulûmi't-tıbbiyye ve't-*

tabi'yye

Ahmed 'Îsâ, *Mu'cem-u esmâi'n-nebât*⁷⁸

⁷² Abdulazîz, *et-Ta'rîb*, s. 25.

⁷³ Abdulazîz, *et-Ta'rîb*, s. 205.

⁷⁴ Güneym, *Âliâtü't-ta'rîb*, s. 17.

⁷⁵ el-Mağribî, *el-İştikâk*, s. 70.

⁷⁶ Bkz. Yavuz, *Mu'arreb Kelimelere Dair Yazılan Eserler Sözlükler*, s. 1-6.

⁷⁷ Karaarslan, "Ta'rîb", *DİA*, c. XL, s. 28.

3. Mu'arreb Kelimelerin Tespiti ve Ta'rib Yöntemleri

Arapçaya giren yabancı kelimeleri tanımak için çeşitli yöntemler belirlenmiştir. Bunlar;

3.1. Güvenilir Dil Bilginlerinin Görüşlerine Müracaat Etme;

Arapçada kullanımda olan veya herhangi bir eserde geçen kelimenin yabancı kökenli olup olmadığını tespit etmek için söz konusu literatüre müracaat edilebilir.⁷⁹ Söz gelimi; "سُنُّس" kelimesinin⁸⁰ ilgili kaynaklara müracaatla yabancı kökenli olduğunu öğrenebiliriz. Ancak bu yöntemle yabancı kelimeyi tespit etmenin yanıltıcı olabileceğini düşünen kimseler de bulunmaktadır. Zira bu kanaati paylaşılanlara göre ilgili literatürde bazen mu'arreb olduğu düşünülen kelimelere dair verilen bilgiler yanlış olabilmektedir. Bazen de mu'arreb olduğu sanılan kelimeler, Sami dillerin türediği ortak dilden bu dil ailesinin İbranice, Aramice, Süryanice gibi herhangi bir diline geçmiştir. Daha sonra da bu dillerden, bu dil ailesinin bir üyesi olan Arapçaya girebilmektedir.⁸¹

3.2. Tarihi ve Kültürel Durum; mu'arreb kelimenin alındığı kabul edilen toplumların, o kelimenin alındığı süreçte Araplarla kültürel alışveriş için zaman ve mekân açısından elverişli olması gerekir.⁸² Örneğin cahiliye dönemi şairlerinden el-A'sa'nın şiirinde geçen mu'arreb bir kelime o dönem için kültürel bağların kopuk olduğu Berbericeden alınmış olması söz konusu olamaz. Aynı şekilde Farsça kökenli olan "استبرق" kelimesinde olduğu gibi Arapların kullandıkları mu'arreb kelimenin mefhumunun/göstergesinin o toplumda bulunmamasının yanı sıra alındığı belirtilen toplumda da bulunuyor olması gerekmektedir. Bu çıkarıma da Arapların "مُنْعَب" kelimesini kullanmalarından mefhumunu bildikleri halde mu'arreb olan "مِزَاب" kelimesini kullanmaları gibi vakıalardan dolayı ihtiyatlı yaklaşmıştır.⁸³

c. Mu'arreb kabul edilen kelime için Arapçada anlam olarak uygun düşen bir kök fiilin/mastarın bulunmaması,⁸⁴ söz gelimi Arapçada mu'arreb

⁷⁸ Bkz. Abdulazîz, *et-Ta'rib*, s. 176-198.

⁷⁹ Abdulazîz, *et-Ta'rib*, s. 48; Yavuz, "Yabancı Kelimelerin Arapçada Kullanılışı veya Tanınmasındaki Ölçütler", *Nüsha Dergisi*, S. 2, 2001, s. 75.

⁸⁰ Abdurrahmân Celâluddîn es-Suyûtî, *el-Muhezzeb fî mâ veka'a fî'l-Kur'ân mine'l-mu'arreb*, thk. Abdullah el-Cebûrî, Mecelletu'l-mevrid, S. 1-2, Irak, 1971, s. 113.

⁸¹ Abdulazîz, *et-Ta'rib*, s. 48-49; Yavuz, *Yabancı Kelimelerin Arapçada Kullanılışı*, s. 76. •

⁸² Abdulazîz, *et-Ta'rib*, s. 49-51.

⁸³ Abdulazîz, *et-Ta'rib*, s. 49-51

⁸⁴ Yavuz, *Yabancı Kelimelerin Arapçada Kullanılışı*, s. 74.

olan "التنور" kelimesi için kendisinden türediği kabul edilecek "ت،ن،ر" veya "دبوم" kelimesi için kendisinden türediği kabul edilecek "م،ل،ب،د" şeklinde herhangi bir kök bulunmamaktadır.⁸⁵

d. Arapçanın söz formlarıyla uyuşmaması; Sibeveyh tarafından 380 olarak belirlenen bu söz formları, kimileri tarafından 1210 çıkarılmıştır.⁸⁶ Mu'arreb kabul edilen kelimenin yapısı, bu söz formlarından biriyle örtüşmesi gerekir. Alet ismi olan "منجنيق" kelimesi veya bilim ismi olan "جيولوجيا" kelimesi Arapçanın isim için vazedilmiş herhangi bir söz formuyla örtüşmediği⁸⁷ için mu'arreb bir kelimedir. Bir kelime Arap söz formlarından biriyle örtüştüğü halde o kelimenin Arapça da kök karşılığı yoksa yine de Arapça kabul edilmez.⁸⁸ Değişime uğrayarak Arapçaya girmiş bir kelimeyi bu ölçüt üzerinden değerlendirmek zor görünmektedir.

e. Bir kelimedede yer alan peşi sıra gelen veya onu oluşturan sessiz harflere göre o kelimenin Arapça kökenli olup olmadığını belirlemek mümkündür. Arapça kelimelerde "د" dan sonra "ز", "ر" dan sonra "ن" harfleri gelmediğinden "مهندز" ile "نرجس" kelimeleri Arapça kelimelerden değildir. Yine Arapça bir kelimedede "ص" ile "ج" harfi ve "ج" ile "ق" harfi bir arada gelemeceği için "الصولجان" ile "قبيج" kelimeleri Arapça değildir. "دعشوقة" kelimesinde olduğu gibi rübâ'î veya humâsî bir kelimedede "ر،ل،ن،ف،ب،م" harflerinden biri yoksa o kelime Arapça değildir.⁸⁹

Yabancı bir kelimenin Arapçaya girip giremeyeceği konusuna gelince bu konuda da birtakım prensipler ortaya konulmuştur:

a. Fonetik açıdan dönüşüme uğrayarak girebilir. Bir kelimenin Arapçaya taşınmasıyla birlikte bazen o kelimedede tağyir ve ibdâl meydana gelir. Yani bazen Arapçaya taşınan bir kelimenin yapısı, Arapçanın fonetik yapısına göre çeşitli işlemlere tabi tutulur. Bu işlemler harf ekleme (فَرَمَان -)

⁸⁵ Subhî es-Sâlih, *Dirâsât fi fikhî'l-luğa*, Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, Beyrut, 2009, s. 178; Abdulazîz, *et-Ta'rib*, s. 185.

⁸⁶ Abdulazîz, *et-Ta'rib*, s. 56-60.

⁸⁷ İbn Hâleveyh, Arapçada yer verdiği birkaç istisna dışında "تليل" vezni üzere gelen kelimelerin bulunmadığını belirtmektedir. Bkz. el-Huseyn b. Ahmed b. Hâleveyh, *Leyse fi kelâmi'l-'arab*, thk. Ahmed 'Abdulğafûr 'Attâr, Y.y., Mekke, 1979, s. 60; Abdulazîz, *et-Ta'rib*, s. 185.

⁸⁸ Abdulazîz, *et-Ta'rib*, s. 59-60; Yavuz, *Yabancı Kelimelerin Arapçada Kullanılışı*, s. 75.

⁸⁹ Sadîk Leylâ, "Tarâik-u kudemâi'l-luğeviyîni'l-'arab fi't-ta'ribi'l-lafzi", *el-Âkâdemîyye li'd-dirâsâti'l-'ictimâ'iyye ve'l-insâniyye*, S. 5, b.y., 2011, s. 136; Yavuz, *Yabancı Kelimelerin Arapçada Kullanılışı*, s. 73-74.

(فَرَمَان), harf eksiltme (النشأ - النشاستج), harf değiştirme (دست-دشت), bir sesi başka bir sesle değiştirme (دستور - دكتور) şeklinde⁹⁰ gerçekleşmektedir.

b. Morfoloji ve sentaks açısından dönüşüme uğrayarak girebilir. Yabancı bir kelime Arapçaya girdiğinde "ال" takısı (marifelik takısı), i'râb alma gibi onun nahiv kurallarına tabi olabilmekte, aynı şekilde Arapçanın söz formlarından birine göre dönüşebilmektedir. Bu dönüşüm harf eksiltme "أوقيانوس - قاموس" kelimesinde olduğu gibi veya harf artırma "دِرْهَم - دِرْم" kelimesinde olduğu gibi "فاعول", "تُعَلَّل" vs. vezinlerinden birine girmeleriyle olabilmektedir. Dört ve daha fazla harften oluşuyorsa "مَوَازِجَة - مَوَازِج" örneğinde olduğu gibi cem-i teksîr "مفاعل" vezni üzere yapılabilmektedir.⁹¹

c. Hiçbir değişikliğe uğramadan girebilir. Bu durumda ilgili kelime "حَرَم" örneğinde olduğu gibi Arapçanın söz formlarından biriyle örtüşebilir⁹² veya "تَلْفِزُونَ" örneğinde olduğu gibi Arapçanın herhangi bir söz formuyla örtüşmeyebilir.

Sonuç

Hayatın kazandırdığı en önemli tecrübelerden biri, zamana göre değişimdir. Bir dilin de hayata tutunmasının yolu, oluşan yeni koşullara göre gösterdiği adaptasyon potansiyelidir. Tarih boyunca sürekli gelişerek hayatiyetine devam ettirmiş olan Arapçanın bu gerekli potansiyele sahip olduğu düşünülmektedir. Arapçaya bu potansiyeli sağlayan, sahip olduğu rezervlerinin işlevselliği ve çeşitliliğidir. Onun bu rezervlerinden biri ta'rîb gerçeğidir.

Ta'rîb gerçeği, Arap edebiyatının en eski edebî dönemi olarak kabul edilen cahiliye dönemine kadar uzanmaktadır. Bu evrede ta'rîb işlemi için yegane ölçüt kendi doğal yaşam sınırları dışına pek çıkmamış olan bu dilin kullanıcılarına ait selika idi. Yabancı kökenli kelimeler bu doğal yapıyla içselleştiriliyordu.

Kuran'ın nüzulüyle birlikte Kur'ân odaklı birçok ilmî faaliyet ortaya çıkmıştır. Bu faaliyetlerden biri de Kur'ân'da yabancı kökenli kelimelerin varlığına dair tartışmalardır. Bu çalışmalarla bir taraftan bu olgunun kavramsal çerçevesi belirlenirken; diğer taraftan bu olgu sonucu oluşan realitenin dildeki yansıması belirlenmeye çalışılmıştır. Aynı şekilde bu çalışmalarla ta'rîb

⁹⁰ el-Hafâcî, *Şifâu'l-ğalîl*, s. 36; Yavuz, *Yabancı Kelimelerin Arapçada Kullanılışı*, s. 71-72; Dima Hassan Khalid Rifai, *el-Mu'arreb fî mesâdiri'l-'arabiyye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Amerikan Üniversitesi Arap Dili Bölümü, Beyrut, 1991, s. 48.

⁹¹ Leylâ, *Tarâik-u kudemâ*, s. 137.

⁹² Gündüzöz, *Arapçanın Söz Varlığı*, s. 123.

yöntemleri ve ta'rib işlemi görmüş kelimeleri tanıma ölçütleri tespit edilmiştir. Bu alanda geçmişten günümüze uzanan zengin bir literatürün varlığına karşın kavram etrafında problemlerle dolu bir alan meydana gelmiştir. Kavram etrafında oluşan bu problemlerle dolu alanın bir ayağını şekli unsurlar, diğer ayağını içeriğe dair unsurlar oluşturmuştur.

Edebiyat tarihçileri, Arap edebiyatını temelde iki dönem; klasik dönem ve modern dönem olarak ele almaktadır. Söz konusu kavramın problemlerle dolu alanın şekli unsurlarını oluşturan boyut, daha çok klasik döneme ait bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira bu dönem dilcilerinin aralarındaki farklılıklar, genel itibariyle olguyu isimlendirmede farklı kelimelerin kullanımı olarak görünmektedir. el-Hafâcî ile başlayıp modern dönemde yaygınlaşan ta'ribe dair yeni problemlerle dolu alan ise kavramın içeriğini ilgilendirmektedir. Zira kimi dilciler, söz konusu kavramın içeriğini "mu'arreb-muvelled" veya "dahil-mu'arreb" gruplarına ayırmakla kavramda anlam bölünmesine yol açmıştır. Bazen de Vâfi de olduğu gibi "dahil" gibi bir kavrama üst kavram rolünü vermişlerdir.

Kaynakça

- Abdulazîz, Muhammed Hâsan, *et-Ta'rib fi'l-kadîm ve'l-hadîs*, Dâru'l-fikri'l-'arabî, Kahire, 1990.
- Aktaş, Sahip, *Arap Edebiyatında Makale ve Temaları ('Abbâs Mahmûd el-'Akkâd Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bingöl, 2015.
- Basel, Gol Muhammed, *el-Mu'arreb ve'd-dahil fi'l-luğati'l-'arabiyye*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, el-Câmi'atu'l-İslâmiyyetu'l-'Âlemiyye Külliyyetu'l-Luğati'l-'Arabiyye, İslâmâbâd, 2002.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDV Yay., Ankara, 2012.
- el-Cevâlîkî, Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed b. el-Hadir Ebû Mansûr, *el-Mu'arreb min kelâmî'l-'acemî 'alâ hurûfî'l-mu'cem*, thk. Abdurrahîm, Dâru'l-kalem, Dîmaşk, 1990.
- Chomsky, Noam, *Doğa ve Dil Üzerine*, çev. Ayşe Banu Karadağ, Sözcükler Yay., İstanbul, 2012.
- Çetin, Nihad M., "Arap", *DİA*, Ankara, 2003, I-XLIV.
- Gündüzöz, Soner, *Arapçanın Söz Varlığı*, Grafiker Yay., Ankara, 2015.
- Ğuneym, Kemâl Ahmed, "Âliâtü't-ta'rib ve sînâ'atu'l-mustalehâti'l-cedîde", *İsdârât-u macma'i'l-'arabiyyeti'l-filistinîyi'l-medresî*, S. 1, Gazze, 2014.

- el-Hamd, Muhammed b. İbrâhim, *Fıkhü'l-luğa mefhûmuh-mevdû'âtuh-kedâyâh*, Dâru'l-huzeyme, Riyâd, 2005.
- el-Hafâcî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer, *Şifâu'l-ğalîl fî kelâmî'l-'arab mine'd-dahîl*, thk. Mûhammed Keşâş, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut, 1998.
- Halîfe, Abdulkerîm, *el-Luğatu'l-'arabiyye ve't-ta'rib fî asri'l-hadîs*, Dâru'l-furkân, Ammân, 1986.
- İbn Cinnî Ebu'l-Feth Osmân, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Dâru'l-kutubi'l-mısrıyye, Mısır, ty., I-IV.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ, *es-Sâhibî fî fıkhî'l-luğati'l-'arabiyye ve mesâilîhâ ve suneni'l-'arab fî kelâmihâ*, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut, 1997.
- İbn Hâleveyh, el-Huseyn b. Ahmed, *Leyse fî kelâmî'l-'arab*, thk. Ahmed 'Abdulğafûr 'Attâr, Y.y., Mekke, 1979.
- İbn Manzûr Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mûkrım el-Efrıkî el-Mısrî, *Lisânu'l-'arab*, Dâru'l-fıkr, Beyrut, 2008, I-VI.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Mun'î, *et-Tabakâtu'l-kubrâ*, thk. Ali Muhammed 'Umer, Mektebetu'l-hancı, Kahire, 2001, I-XII.
- İbn et-Temîn, Muhammed Abdullah, *el-Lahnu'l-luğavî ve âsâruh fî'l-fıkh ve'l-luğa*, Dâiretu's-şuûnî'l-islâmiyye ve'l-'amelî'l-hayrî, Dubai, 2012.
- el-Kannûcî, Sıddîk Hasan Hân, *Leffu'l-kimât alâ tashîh mâ ista'malethu'l-'âmme mine'l-mu'arreb ve'd-dahîl ve'l-muvelled ve'l-ğalât*, el-Matba'atu's-sadîkî, Behûbâl, 1296.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal, "Ta'rib", DİA, Ankara, 2003, I-XLIV.
- Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Dâru's-şurûk, Beyrut, 1982, I-VI.
- Lerkaş Vehîbe, *Beyne't-tercume ve't-ta'rib*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmi'at-u Muntûrâ Kulliyetu'l-âdabve'l-luğat, Kasentîne, 2008.
- Leylâ, Sadîk, "Tarâik-u kudemâi'l-luğeviyyîne'l-'arab fî't-ta'ribî'l-lafzî", *el-Âkâdemıyye lî'd-dirâsâti'l-'ictimâ'iyye ve'l-insâniyye*, S. 5, 2011.
- el-Mağribî, Abdulkâdir Mustafâ, *el-İştikâk ve't-ta'rib*, Matba'atu'l-hilâl, Mısır, 1908.
- Rifai, Dima Hassan Khalid, *el-Mu'arreb fî mesâdiri'l-'arabiyye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Amerikan Üniversitesi Arap Dili Bölümü, Beyrut, 1991.
- es-Sâlih, Subhî, *Dirâsât fî fıkhî'l-luğa*, Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, Beyrut, 2009.
- Sibeveyh Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetu'l-hancı/Dâru'r-rufâî, Kahire-Riyad, 1982.
- Sultân, Mehdî Sâlih, *Fî'l-mustalah ve'l-luğati'l-'ilm*, Y.y., Bağdad, 2012.

- es-Suyûtî, Abdurrahmân Celâluddîn, *el-Muzhir fî 'ulûmi'-luġa ve envâ'ihâ*, Dâru't-turâs, Kahire, 2008, I-II.
- _____, *el-Muhezzeb fîmâ veka'a fî'l-Kur'ân mine'l-mu'arreb*, thk. Abdullah el-Cebûrî, Mecelletu'l-mevrid, S. 1-2, Irak, 1971.
- Vâfî, Ali Abdulvâhid, *Fıkhü'l- luġa*, Nehdat-u Mısır-Kahire, 2004.
- Yavuz, Mehmet, Yabancı Kelimelerin Arapçada Kullanılışı veya Tanınmasındaki Ölçütler, *Nüşa Dergisi*, S. 2, 2001.
- _____, "Mu'arreb Kelimelere Dair Yazılan Eserler Sözlükler", *Nüşa Dergisi*, S. 2, 2001.
- Yıldız, Hakkı Dursun, "Arap", DİA, Ankara, 2003, I-XLIV.
- Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, İFAV Yay., İstanbul, 2013.
- ez-Zeyyât, Ahmed Hasan, *Târihu'l-edebl-'arabî*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 2004.